

Prilog za biografiju Matka Laginje: u povodu 150. godišnjice rođenja

ŽELJKO KLAIĆ

Gospodarska škola, Varaždin, Republika Hrvatska

God. 1896. u Kašteliru kraj Poreča otvorena je škola Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru. Osnovana je velikim marom Matka Laginje i njegovih suradnika. Na 'Okruglom stolu' 22. X. 1996. u Kašteliru u povodu 100-te obljetnice škole održao sam o M. Laginji predavanje. Ovaj tekst je djelomično izmijenjeno to predavanje.

Matej /Mate, Mato, Matija, Matko kako su ga kasnije nazivali/ Laginja rodio se 10. kolovoza 1852. u Klani. Osnovnu školu polazio je u Klani i Kastvu. Od 1863. g. pohađa kraljevsku riječku gimnaziju i završava je 1871. g.¹ Pravne nauke studira u Zagrebu i štajerskom Gracu.²

Bio je sklon proučavanju gospodarskih problema pa je tako u Gracu od 1876. do 1877. polazio trgovačko-obrtničku akademiju /Akademie für Handel und Gewerbe/, a onda u Trstu i višu trgovačku školu /Corso superiore d'insegnamento commerciale della Fondazione Revoltella/ od 1877. do 1879. Tada je dobivao stipendiju kraljevske zemaljske vlade u Zagrebu. Kada je iz Rijeke 20. kolovoza 1876. pisao zemaljskoj vladi u vezi sa stipendijom, između ostalog navodio je: "Ja ćutim naime da bih ponajbolje odgovorio dužnosti koju imam kao čovjek i Hrvat, kad bih, uz poznavanje pravnih inštitucija, što bolje izučio nauke, koje zasiecaju u trgovačku struku gledajuć se također praktično u njoj naobraziti ...".³

¹ Ivan (c)NAJDAR, "Osnovnoškolski i gimnazijski uspjeh Matka Laginje", Zbornik Društva za povjesnicu Klane 2, Klana 1996., str. 83.-102.; Vesna MUNIĆ, "Status animarumClanae", Ivan Matetić Ronjgov - Zbornik, Sv. 5, Rijeka 1996.-1997., str. 187.-198.

² Vjekoslav SPINČIĆ, Crtice iz hrvatske književne kulture Istre, Zagreb 1926., str. 107.

³ Ostavština Matka Laginje u Rukopisnoj zbirci Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Osobni dokumenti 1852.-1923., R-6252, Razne molbe za stipendije i rješenja. 1876.-1878. Dalje: Ostavština.

U lipnju 1879., gradsko poglavarstvo Zagreba obavještava Laginju u Trst /naslovljeno na: 'Accademia Revoltella'/, da je imenovan perovodom poglavarstva.⁴ Kratko je službovao u Zagrebu i već je iduće godine 1880. bio izabran za općinskog tajnika u Kastvu.⁵ Odvjetničkim pripravnikom postaje 1881. u Lazarićevoj talijanaškoj kancelariji u Voloskom.⁶ God. 1885. postaje u Gracu doktorom prava.⁷ Kao odvjetnik osamostali se 1890.,⁸ u svibnju je bio unesen u listu tršćanske odvjetničke komore, a u lipnju se stalno nastanio u Puli gdje je otvorio odvjetničku kancelariju.⁹ Od tada pa do 1915. živi u Puli, a u vrijeme Prvog svjetskog rata boravio je u Opatiji, Beču i Zagrebu.¹⁰ Nakon rata, pa do svoje smrti 18. III. 1930. živio je u Zagrebu.¹¹

Matko Laginja bio je izabran u Istarski sabor 1883., 1889., 1895., 1901., 1908. i 1914.¹² Za Carevinsko vijeće u Beču bio je izabran 1891., 1897., 1907. i 1911. God. 1901. nije bio izabran.¹³

Laginjin naraštaj osamdesetih godina preuzet će vodstvo hrvatskoga političkog pokreta Istre i kvarnerskih otoka. Prethodni naraštaj biskupa Jurja Dobrile izvršio je određene uvjete u okupljanju preporodnih nacionalnih snaga. Mlađi Laginjin naraštaj, polazeći od pravaške ideologije Ante Starčevića, nastupit će snažnije i borbenije. Ipak, prilike u Istri i na otocima nisu istovjetne onima u banskoj Hrvatskoj pa je pravaštvo trebalo prilagoditi domaćim složenim istarskim prilikama. Kao pravaši branili su hrvatsko državno pravo, ali nisu negirali posebnost slovenskog naroda, budući da su interesi obrane od talijanskih pretenzija upućivali Hrvate i Slovence jedne na druge. S druge strane, zbog posve pragmatičkih razloga, vodstvo s Matkom Laginjom bilo je svjesno da bi otvorenom protuaustrijskom politikom otežalo borbu za nacionalnu ravnopravnost, ali i za gospodarski i prosvjetni napredak Hrvata i Slovenaca.¹⁴

⁴ Isto. Dekret za perovodu gr. poglavarstva. U Zagrebu, 19. VI. 1979. Prijepis.

⁵ Isto. Među osobnim dokumentima M. Laginje nalazi se jedna kratka bilješka: "Dr Laginja. Imenovanje općinskim tajnikom 10. 4. 1880. br. 580"; Kastav i Kastavština u prošlosti i sadašnjosti, Samobor 1931., str. 71., 74., 169., 172.

⁶ Zvane ČRNJA, "Matko Laginja", *Odvjetnik IX*, Zagreb 1968., str. 222.

⁷ Fran BARBALIĆ, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine*, Građa za noviju povijest Hrvatske I, Zagreb 1952., str. 47.

⁸ Ostavština. R-6252. Svjedodžba o položenom advokatskom ispitu /Dall' I. R. Tribunale d'Appello, Trieste li 24 Aprile 1890/.

⁹ F. BARBALIĆ, n. dj. str. 58.

¹⁰ Mate BALOTA, *Puna je Pula*, Zagreb 1960., str. 132., 252.

¹¹ Kerubin (c)EGVIĆ, "Laginja. Rođen u Klani, selu kastavščine, 10. kolovoza 1852., umro u Zagrebu 18. ožujka 1930.", *Hrvatska revija* 5, Zagreb 1930., str. 282.-285.

¹² F. BARBALIĆ, n. dj. str. 42.-44, 54.-55., 71., 95., 120.-125., 167.-178.

¹³ Isto, str. 63., 76., 91.-92., 108.-115., 151.-156.

¹⁴ Dragovan (c)EPIĆ, "O procesu integracije hrvatske nacije u Istri", *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*, Zagreb 1981., str. 261.-263.

Vjekoslav Spinčić i Matko Laginja podržali su novi program Stranke prava od 1894., u kojem se tražilo ujedinjenje hrvatskih zemalja u posebno državno tijelo u sklopu Habsburške monarhije. Istaknuli su u programu međusobnu suradnju i nastojanje Slovenaca da se i slovenske zemlje priključe tom državnom tijelu. Nakon što je u lipnju 1894. prihvaćen novi program zaključena je i zajednička organizacija Stranke prava za bansku Hrvatsku, Dalmaciju i Istru. Bio je prihvaćen Spinčićev prijedlog po kojem je zagrebački klub trebao biti matica, povezana s klubovima u pokrajini.¹⁵

Vodstvo hrvatsko-slovenske narodne stranke u Istri bilo je povezano sa Strankom prava u Banovini, sudjelujući u njezinim previranjima i evoluciji. God. 1895. dolazi do raskola Stranke prava, kada se izdvojila Čista stranka prava pod vodstvom Josipa Franka. Kada su se iz frankovačke Starčevićeve hrvatske stranke prava 1908. izdvojile pristalice Mile Starčevića, tzv. milinovci, i kada se 1911. utemeljila svepravaška organizacija pod vodstvom Mile Starčevića, istarski pravaši pristupili su ujedinjenoj Stranci prava, koja se raspala 1913. g. Vodstvo hrvatsko-slovenske narodne stranke s Matkom Laginjom na čelu bilo je povezano sa slovenskim kršćanskim socijalcima, više nego ostali pravaši zbog zajedničke borbe, no načelno nisu prihvaćali bezuvjetnu (c)usteršičevu povezanost s dinastijom i crkvenom hijerarhijom.¹⁶

Matko Laginja se u razdoblju prije svjetskog rata i u tijeku rata zalagao za ujedinjenje pravaških grupa. S tim u svezi, zanimljivo je pisanje Hrvoja /nedvojbeno: Dragutin Hrvoj/ u *'Hrvatskoj misli'* od 30. srpnja 1924.: "U žalosnom onom sporu između dviju pravaških frakcija ('frankovaca' i 'milinovaca') prije rata i za vrijeme rata dr. Laginja je vazda čuvao i zauzimao stanovište vedre objektivnosti. Nama mlađima, i baš zato strastvenijima milincima (osobito pak meni) vazda je preporučivao umjerenost, pomirljivost, objektivnost i obzirnost u prosuđivanju ljudi i njihovih čina. On se doduše nije vazda slagao s taktikom, koju su u politici slijedili nekoji od 'frankovaca', ali je vazda s poštovanjem govorio o muževima 'frankovačke' frakcije, priznavajući im patriotizam, dobru volju i nekojima naročito njihovu inteligenciju".¹⁷

Hrvoj se dosta opširno osvrtao na Laginjinu političku aktivnost pa je tako navodio da su mu Jozo Smodlaka i Janez Krek svojedobno predočili da je upravo zalaganjem Laginje i Spinčića ušao u tekst svibanjske deklaracije od 1917. ulomak o hrvatskom državnom pravu.¹⁸

¹⁵ Isto, str. 264.; Mirjana GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973., str. 279., 297.

¹⁶ M. GROSS, n. dj. str. 352.-353., 381., 383.-384., 406.-409.

¹⁷ Željko KLAJČIĆ, "Dr. Matko Laginja kao političar u zagrebačkom tisku dvadesetih godina", *Zbornik Društva za povjesnicu Klane 3, Klana 1997.*, str. 57.-64.

¹⁸ Isto.

U političkim akcijama prevratnih listopadskih dana 1918., u vrijeme sloma Austro-Ugarske, sudjelovao je i M. Laginja. Na sjednici Središnjeg odbora Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, u Zagrebu 28. X. 1918., zalagao se za ulazak Stranke prava /frankovaca/ u Narodno vijeće. Izjavio je: “Protiv Frankovaca izneseni su mnogi razlozi i mnoge krivnje, a tako isto i protiv čitave stranke. U ovome momentu ne smije nas voditi nijedna druga misao, nego misao jedinstvenosti programa. Omjerena su oba momenta da se stranka prava primi u Narodno vijeće ili da se ne primi. Jači je momenat, da se primi. Vođe te stranke osramotile su naš ponos i naše hrvatstvo, a bolji dio te čeljadi nije kriv, jer je pod sjajnim izlikama bio zaveden. Vođe zadnjih dana sigurno su uvidjeli da im je sve propalo. Sada se obraćaju. Narodno vijeće mora se zadovoljiti u ovom velikom momentu sa njihovom kapitulacijom”. Na istoj sjednici Laginja je govorio u prilog hrvatskog povijesnog prava: “Dr. Laginja ističe, da se pri sastavu egzekutive čuvaju historijska prava autoriteta naroda i banska čast. Vlada bi se imala konstituirati ovako: Ban i članovi današnje vlade imadu se kooptirati u Narodno vijeće. Odjelni predstojnici neka se zovu ministri, a osim toga neka se osnuje ministarstvo trgovine, prometa, prehrane, financija i zemaljske obrane i ministarstvo vanjskih poslova. - Mornarima u Puli imade se javiti, da je osnovana narodna vlada. Tamo se imadu izaslati delegati Narodnoga vijeća”.¹⁹

Za hrvatsko povijesno pravo M. Laginja zalagao se i u novoutemeljenom Kraljevstvu SHS. U povodu diskusije o vladinoj deklaraciji Laginja je 25. VIII. 1919. govorio u Privremenom narodnom predstavništvu između ostalog u prilog hrvatskog domobranstva, koje bi trebalo postojati u sklopu zajedničke vojske Kraljevstva SHS.²⁰ U povodu nametanja centralističkog Vidovdanskog ustava, poslanici Narodnog kluba 12. V. 1921. napuštaju skupštinu, a iz Ustavotvornog odbora istupa i Matko Laginja. Istupajući iz Odbora Laginja je istaknuo: “Dosadašnja centralistička uprava stvorila je nezadovoljstvo Hrvata i Slovenaca, jer i Tirol ima u Austriji veću samoupravu, nego mi Hrvati, koji smo još pod Mađarskom imali zakonom priznati posebni politički teritorij i posebnu narodnost. Mi to danas ne tražimo. I narod i svoj drž. individualitet unosimo u našu državu. Mi hoćemo vlast naroda, široke samouprave ...”.²¹

U poimanju unutrašnjeg uređenja Kraljevstva SHS, Matko Laginja će se sve više opredjeljivati prema federalističkom konceptu ustroja. Laginja se zalagao za ulazak Hrvatske republikanske seljačke stranke u parlament Kraljevstva SHS, kao i njegova Hrvatska zajednica kojoj je pripadao, nije odobravao Radićevu taktiku apstinencije. Kada je izjavom od

¹⁹ Bogdan KRIZMAN, “Zapisnici središnjeg odmora ‘Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba’ u Zagrebu”, *Starine*, Knj. 48, Zagreb 1958, str. 344.-349.

²⁰ Neda ENGELSFELD, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca - Privremeno narodno predstavništvo*, Zagreb 1989., str. 156.-157.

²¹ “Istup Hrvata iz konstituante. Izjava dra Laginje”, *Hrvat*, Zagreb, 17. V. 1921.

27. III. 1925. HRSS odbacila republikanstvo i prihvatila Vidovdanski ustav, Laginja je ovaj moment uzimao za potvrdu svojih stajališta. Taj je korak, Laginja navodi u svom dnevniku, Radić morao poduzeti još nakon izbora 28. XI. 1920., odn. nakon velikog narodnog zbora Seljačke stranke 8. XII. 1920., na zagrebačkom sajmištu. Od tada su Hrvati, po Laginjino mišljenju, zbog apstinencije HRSS-e izgubili mnoge pozicije u državi, do kojih će sada mnogo teže doći.²²

U razdoblju nakon 1925., Laginja se povlači iz stranačkog života u Kraljevstvu SHS, ali to ne znači i prestanak njegove društvene aktivnosti. Po svom temperamentu i odgoju Laginja je bio sklon upornom radu. Djelovao je s mnogo strpljivosti i zanosa, to je bilo naslijeđe iz njegove istarske sredine. Tako je djelovao u radu Zadruge za izgradnju malih obiteljskih kuća i stanova koja je utemeljena u Zagrebu 1926., a u kojoj je neko vrijeme obavljao i funkciju predsjednika.²³

Matko Laginja bio je odgojen i školovan u pravnom sustavu Austro-Ugarske. Parlamentarizam stare monarhije nije bio parlamentarizam Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. I dok su se predstavnici istarskih Hrvata u Austriji u svojoj borbi mogli pozivati na legitimnost, i postizati određene rezultate, u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca to je malo značilo. Iza svih ključnih odluka u novoj državi stajao je regent, odn. kralj Aleksandar, što je postajalo sve očitije kako se približavala 1929. g. Politička djelatnost M. Laginje uglavnom se kretala u okvirima građanskog parlamentarizma, nije bio pobornik revolucionarnih metoda, bio je za sporazum i dogovaranje.

Svakako da ovdje treba spomenuti njegovo razmišljanje o osvajačkoj politici poslijeratne talijanske države. Tako je kod njega sazrela misao da bi se tadašnjoj talijanskoj državi trebalo i oružano odgovoriti, a na to upućuju zapisi u njegovu dnevniku.²⁴

I.

Matko Laginja ulazi u Istarski sabor 1883. Rezultati borbe hrvatsko-slovenskog narodnog pokreta uočavaju se u učvršćivanju hrvatskog utjecaja u upravama triju važnih općina, Pazinu, Buzetu i Motovunu. God. 1890. Laginja se nalazi u Puli, a iduće 1891. g. izabran je bio za Carevinsko vijeće u Beču. Hrvati su dobili dva predstavnika, Matka Laginju i Vjekoslava Spinčića. Posebno su tada bili zaoštreni odnosi u vrijeme iz-

²² Ostavština. Laginjino dnevnik, R-6261/III, 1925. do 1928., bilježnica od 6. I. do 15. V. 1925., 29. III. 1925., bilješka 'Radićevci svečano priznavaju postojeće stanje u državi'. Dalje: LD.

²³ Željko KLAJČIĆ, "Matko Laginja i istarska emigracija", Zbornik Kastavštine VII, Kastav 1999., str. 152.-153., 163.

²⁴ LD: IV. do XII. 1919., 7. IV. 1919., bilješka 'Proti Talijana za slučaj potrebe'; 20. III. 1921.

bora u ožujku, kada su se u nekim selima sjekli vinogradi, palili sjenici talijanskih veleposjednika, a hrvatski birači u nekim su gradovima pri dolasku na izborno mjesto fizički napadani.

Talijanski veleposjednički i građanski slojevi branili su svoje pozicije, pogotovo u predstavničkim tijelima. To im je svakako omogućivao kuralni sustav.

Prošao je niz godina obilježenih političkim sukobima. U kastavsko-liburnijskom području, u vezi s djelovanjem Ivana Krstića, Laginja i vodstvo hrvatskog pokreta utrošit će mnogo energije i rada kako bi se obuzdala opasnost. Sa suprotne strane nastupalo se smišljeno, predbacivalo se vodstvu narodne stranke da misli samo na priključenje Istre Hrvatskoj, a ne i na stvarne potrebe istarskog stanovništva, da je u Hrvatskoj loše gospodarsko stanje, kako seljaštvo plaća visoke poreze i da ono živi u bijedi.

Opširno je u vezi s aktivnosti Ivana Krstića, Laginja reagirao u *Našoj slogi* od 28. I. i 17. II. 1897. U prvom dopisu navodi: "Od nekoliko mjeseci ovamo javljaju se krivi proroci, da svade brata s bratom, oca sa sinom, občinu sa občinom, a da poruga bude veća, pljuju na sve i svakoga, koje su do nedavno hvalili.

... Mi smo vas učili, da je u slogi moć, i vi ste to više put izkusili na svoje oči. Složno se boreći, oduzeli smo narodnim našim protivnikom občine i kotare, ter smo već mogli na mnogih mjestih pomišljati i razpravljati o sreći i napredku svojega naroda, a tako će, ako Bog da, biti i unapred.

... A sada dolaze krivi proroci, koji neće sloge, nego razdor među rođenom braćom, i družu se sa onima, koji su uvijek radili o našoj narodnoj propasti ...

Krivi proroci ne mogu pokazati na moje zlato ni srebro, jer ga nisam sakupio, ni na moje palače, jer jih nisam imao kada ni čim sagraditi. To djelo pripuštao sam onim, koji danas psuju na svoje dobročinitelje. Ja sam zidao u narodu tempal mira, sloge, međusobnog potrpljenja i pomažanja ...

A eto danas ustadoše Herostrati, koji, ne znajući čim bi se proslavili, hoće, da razruše, što su drugi sagradili. Toga veselja jim ne smijemo dopustiti! Pogana čeljad nije me mogla u narodu omraziti, da sam njegovimi žulji nakupio blaga i bogatstva, pak je na me bacila sumnju, da mi jedna občina bez potrebe daje. Pogana čeljad htjela me je u nekoj novinici obružiti tim, da je, kako čujem, napisala, da mi je sadanje poglavarstvo občine Kastavske odпусти nekog duga i još mi dalo par stotina forintih. Jedna laž krupnija od druge!

Ja sam odvjetnik. Kadgod su me poglavari občine Kastavske, i prijašnji i sadašnji, pozvali, da za občinu što učinim, učinio sam, kako sam najbolje znao i mogao. Svega računa, moje krvave muke, još nisam primio; ne-

ću svega ni primiti, jer mi občina ne može povratiti noći, koje sam za nju probdio, ni vida, koji sam radeći za nju, izgubio. I za sadanju občinsku upravu izgubio sam više dana, obavio više poslova, potrošio gotovoga. Ipak je sveta istina, da ja nisam pitao, niti su mi sadanji občinski poglavari za moj trud i trošak dali ni novčića, a kamo li stotine forintih.

I moja Jobova strpljivost mora dakle da popuca na onakove lopovštine, osvade, laži, koje se u narod šire ... Pogana čeljad muti vas zato, da vas mi predajemo u sužanjstvo, u kojem je Hrvatska danas.

... Krivi proroci hoće, da pljujete na Spinčića i na mene, koji smo ovdje iznesli sve nevolje našega puka ... Krivi proroci žele, da vi kričite, kako vam je pravo, da vam tuđa čeljad izpod nosa lovi ribu u našem moru i da vam otima onu žalostnu nadnicu, gdje se što gradi ...

Da predlani smo tim krivim prorokom bili premalo Hrvati, sada jim preveć Hrvati. Kako se to tumači? Koliko srebrenjaka dobiva svaki taj Juda, što izdaje učitelja, kojega je do nedavno u lice ljubio?

Da pravo ne upoznate svoje nevolje i da se nesložite u načinu, kako biste jim odmgli, krivi proroci eto mute vas i lažu vam, da mi hrvatska stranka, to jest mi pravi Istrani, predajemo Istru pod tuđu vlast.

A dočim smo mi predlani proti samomu glasu o odstupu Kastavščine podigli svoj glas u Beču, agenti pogane čeljadi trčali su kako mahniti okolo i peštanskim Židovom nudili sve, što je kastavskoga, sve što je našega na moru od Voloskoga do Rieke.

Izdajice naroda, tko je prodavao Kastavščinu? Vi i samo vi, ali vam nije pošlo za rukom ni neće tako nam Boga i naroda! ...”²⁵

Drugi dopis naslovljen je na Ivana Krstića: “... Tim je bezočnije, kada Vi meni, kako čujem, u broju od predprošle subote spodbadate, da nisam Klanjcem dao računa o 700 forintih, primljenih za podieljenje občinske šume.

Još je bezočnije, kada Vi spominjete u mojih poslih gospoju Mariju Rubeša iz Kastva, kao da sam ja njoj Bog zna što zakrivio.

Doktore Krstiću! kada ste se već tako duboko udubili u moje privatne posle, ako ste čovjek, javite u svoj list još i ovo: Da je pitanje razdieljenja občinske šume Klanjske nesmatram konačno riešenim, dok nebude riešeno pitanje o gradnji ceste iz Pake na Klanu, makar je već jedanput ministarstvo reklo svoju u tom poslu. Nadalje recite, ako ste čovjek, da je za moje trude u tom pitanju nisam sebi zaračunao još niti jednog novčića; nadalje recite, ako ste čovjek, da je momu trudu i dokazivanja potrebe bolje ceste za Klanu i okolne občine pošlo za rukom izhoditi od ministarstva za poljodjelstvo osjeganje prinosa od šest tisuća forintih (Odpis 11. januara 1896. Br. 25174 od g. 185.).

²⁵ “Našemu puku po Istri!”, Naša sloga, Trst, 28. I. 1897.

Nadalje recite, da je momu trudu zahvaliti, ako je c. kr. namjestništvo predložilo ministarstvu unutarnjih poslova daljnu podporu od šest tisuća forinti za istu cestu, dotično za onu od Klane na Rečinu.

Nadalje recite narodu, ako ste čovjek, da ja ne zapovjedam kada će se te stvari riješiti, nego da radim o tom, da se povoljno rieše, i da je pri tom pisarije, truda i troškova, za koje ja nisam primio niti koliko je pod noktom crna. Recite nadalje, da nije moguće izgraditi cestu troškom same občine i okolnih i cestovnoga odbora, dok se konačno neustanovi prinos od strane države, i da zato treba potrpljenja, a ne huškanja.

Recite nadalje narodu, ako ste čovjek, da ste ljuto pogrešili bacajući na me sumnju glede postupka s gospojom Marijom Rubeševom, ... jer sam ja njoj, ... učinio samo dobra, a nikakva zla ni štete.

Ako Vi to sve ne objavite, jer ne vjerujete mojoj rieči, pozivam Vas na poštenje, da izaberemo svaki svoga sudju, pak da sude iz javnih i privatnih spisa, koje ću ja poštenim ljudem dati na uvid, je li koje krivnje u mene ...”²⁶

Krstićev pokret, koji se na Liburniji proširio posljednjeg desetljeća XIX. st., potpomagan od talijanske nacionalno-liberalne stranke, uspio je steći utjecaj i zavladati u nekim hrvatskim općinama /Mošćenice, Lovran i Veprinac/. Ipak, narodna stranka i M. Laginja, uspjeli su suzbiti opasnost, a sam je I. Krstić više puta i sudski bio kažnjavan.²⁷

Kraj XIX. st. i sam početak XX. st., obilježen je krizom u redovima narodnog pokreta Hrvata i Slovenaca u Istri. Pokazuju to rezultati izbora za Carevinsko vijeće u Beču 1900. g. i 1901. g. Kao ni 1897., kada je ustanovljena V. opća kurija, za koju su imali pravo glasa svi građani s navršenom 24. godinom, tako ni 1901. u izborima za V. kuriju, Hrvatsko-slovenska narodna stranka nije ostvarila rezultat. Osim toga, narodna stranka 1901. gubi mandat u vanjskim, seoskim općinama zapadne Istre u IV. kuriji, a taj je mandat inače osvojila dvaput uzastopno 1891. g. i 1897.

Hrvatski i slovenski zastupnici 17. V. 1899. upućuju spomenicu vladi u kojoj su na prvom mjestu upozorili na nepravедnost kurijalnog izbornog sustava. Po njemu se talijanskoj Nacionalno-liberalnoj stranci, bez obzira na odnos stanovništva, 118.000 Talijana, prema 185.000 Hrvata i Slovenaca, osigurava većina u Istarskom saboru: 21 talijanski zastupnik prema 9 hrvatskih i slovenskih.²⁸

²⁶ “G. Dr. Ivanu Krstiću, Matulje”, Naša sloga, Trst, 17. II. 1897.

²⁷ Dragovan (c)EPIĆ, “Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907.”, Zbornik, Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri, Zagreb 1969., str. 403., 405.; Božo MILANOVIĆ, Hrvatski narodni preporod u Istri, Knj. II, Pazin 1973., str. 255.-259.

²⁸ D. (c)EPIĆ, Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907., n. dj. str. 404.

Kriza na prijelomu stoljeća bila je prebrođena. God. 1907., u svibnju, na osnovi općeg i tajnog prava glasa, Hrvatsko-slovenska narodna stranka je pobijedila. U Carevinsko vijeće izabrani su Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić i Matko Mandić. Stranka je nastojala iskoristiti izborne rezultate pa se tako zalagala za promjenu izbornog reda za Istarski sabor i Zemaljski odbor. U svom govoru od 5. srpnja 1907., u Carevinskom vijeću Laginja je kritizirao sustav po kojem od 30 biranih članova Istarskog sabora 21 zastupnika imaju Talijani, a samo je 9 Hrvata i Slovenaca, iako je u Istri tri petine Slavena, a samo dvije petine Talijana. Istaknuo je da je Zemaljski odbor, koji proizlazi iz takvog sabora, samo izvršna vlast talijanske Liberalne stranke, koja ekonomski i kulturno zapostavlja Hrvate i Slovence, a vlada i na štetu talijanskih radnika, maloposjednika i malobrotnika.²⁹

Početakom 1908., zbog pritiska bečke vlade, te zauzimanjem Laginje, vodstvo Hrvatsko-slovenske narodne stranke sklopilo je sporazum s talijanskim nacionalnim liberalima, po kojem Hrvati i Slovenci mogu povećati broj zastupnika u Saboru na 19, od ukupno 47. U tih 47 uključena su bila i tri istarska biskupa kao virilisti, ali time Hrvati i Slovenci nisu ostvarili većinu.³⁰

Laginja je bio zagovornik tzv. 'politike mira', koju je inaugurirala bečka vlada, i koja je trebala dovesti do suradnje i sporazuma između talijanske i hrvatsko-slovenske strane. Zbog neočekivanih rezultata izbili su sukobi unutar narodne stranke, a prigovaralo se Laginji zašto se uopće pregovaralo. Tu se može konstatirati da su se Laginja i Spinčić razlikovali u pogledima.³¹

Stanje i odnosi unutar Istarskog sabora nisu se promijenili, a i Laginja kao da uviđa nemogućnost sporazuma s talijanskim nacionalnim liberalima. Na primanju austrijskih delegata kod cara 11. prosinca 1913., Laginja se, predstavljen kao zamjenik zemaljskog kapetana za Istru, izjasnio u prilog izvanrednog stanja, odn. zavođenja komesarijata. Na carevu konstataciju da Istarski sabor ne radi, Laginja je izjavio: "Veličanstvo! ja mislim, da će u Istri trebat postaviti jednu državnu upravnu komisiju, sastojću od jednakog broja Slavena i Talijana, a na čelu jednoga valjanoga državnoga službenika. Gospodujuća stranka ne ima srca, da u autonomnih poslovih provede ravnopravnost".³²

Sabor je raspušten krajem siječnja 1914., a novi izbori zakazani su za lipanj. Izabrano je bilo 19 hrvatsko-slovenskih kandidata, a to je odgova-

²⁹ Dragovan (c)EPIĆ, "Politika 'narodnog mira' u Istri 1908.-1913.", Anali Jadranskog instituta III, Zagreb 1961., str. 71.

³⁰ Isto, str. 69.-95.

³¹ Isto.

³² "Delegati kod vladara na objedu. Izjava dra Laginje", Naša sloga, Pula, 18. XII. 1913.

ralo sporazumu s početka 1908. Laginja je tada dobio 8.880 glasova, od toga u (c)ijani u Puli 932 glasa.³³ Unutar narodne stranke tada se spominjala mogućnost da bi se ipak možda mogla ostvariti većina u Saboru, i pri tom se računalo na glasove istarskih biskupa virilnih članova, ali i na jedan glas talijanskih kršćanskih socijalaca i na jedan glas talijanskih socijaldemokrata. Smatralo se da bi oni mogli nepristrano nastupiti u Saboru.³⁴

Odjeci tadašnjih suprotstavljanja unutar narodne stranke, mogu se konstatirati i u kasnije vrijeme, i to u redovima istarskih emigranata u Kraljevstvu SHS. Tako Lovro (c)kaljer /Scalier/, u 'Riječi Srba, Hrvata i Slovenaca', od 31. VIII. 1919., napada Laginju da je prigodom pokrajinskih izbora 1908. g., "sakrilegno" prekršio "narodnu političku disciplinu".³⁵

U vrijeme izbijanja Prvog svjetskog rata Laginja se nalazi u Zagrebu i angažiran je na ublažavanju tegoba emigranata iz Istre. Isto se tako angažirao na istarskom pitanju i na problemima istarskih emigranata u novoutemeljenoj državi SHS. Narodno vijeće SHS imenovalo je 31. X 1918. povjerenikom za Istru Matka Laginju. Povjereništvo je djelovalo i nakon proglašenja Kraljevstva SHS, ali ga je beogradska vlada ukinula 10. IV. 1919.³⁶

Bez obzira na ukidanje Povjereništva, Laginja je stalno angažiran na istarskom pitanju, iako se može postaviti pitanje njegova stvarnog utjecaja. Pri sklapanju međudržavnih ugovora, rapallskog 1920. i rimskih ugovora 1924. Matko Laginja, a i drugi istarski predstavnici nisu imali bitan utjecaj. Svoje ogorčenje u povodu rapallskog ugovora izrazio je Vjekoslav Spinčić ovako: "Istru se je u opće skoro svu predalo i prodalo, a da se je daleko držalo sve naše ljude, kad se je o njoj odlučivalo".³⁷ Laginja je bio imenovan predsjednikom Savjetodavnog odbora u vezi s rješavanjem riječkog pitanja, ali je postao svjestan da je ministar vanjskih poslova Ninčić samostalno vodio akciju pri sklapanju ugovora iz 1924. g. Ninčić je u svojoj politici približavanja Italiji imao potporu kralja Aleksandra. Razočarenje u povodu gubitka Rijeke Laginja je prikazao u svom dnevniku: "Rimski pakt glede Rijeke koji je po mom shvaćanju, ili velika glupost ili veliki grijeh vlade prema državi, a pogotovo prema nama Hrvatima, dade se donekle i braniti, ali to s ministarskih stolica i sa

³³ B. MILANOVIĆ, n. dj. str. 162.-163.

³⁴ Josip PERCAN, Obzori istarskog narodnjaštva. Antologijski izbor tekstova iz 'Naše sloge' 1870-1915, I, Istra kroz stoljeća, Pula-Rijeka 1986., str. 160.-163.

³⁵ Lovro SCALIER, "Gdje su ona - lava dva ...", /Naslov dopisa tako je naveden/, Riječ SHS, Zagreb 31. VIII. 1919. Glasilo Demokratske zajednice.

³⁶ Željko KLAJČIĆ, "Politički krug Matka Laginje od 1918. do 1930. godine", Ivan Matetić Ronjgov - Zbornik, Sv.5, Rijeka 1996.-1997., str. 169.-171.

³⁷ Vjekoslav SPINČIĆ, Moje izbjivanje iz Istre, Zagreb 1922., str. 41.-42.

strane nekolicine pojedinaca, koji će na Sušaku doći do koje bolje službe, tamo u Rijeci samoj i do veće trgovine, do boljeg najma kuće ili slično.”³⁸

Laginja je mnogo radio na zbrinjavanju i pomaganju emigranata. Često su emigranti prigovarali istarskim predstavnicima zbog položaja u kojem su se našli, pogotovo zbog teškoća emigrantskog života, ali su isto tako prigovori imali i stranačko-političku podlogu.

Matko Laginja i Vjekoslav Spinčić opredijelili su se za Hrvatsku zajednicu. Predstavnici istarskih Hrvata, kao i drugi emigranti opredjeljivali su se i za Demokratsku stranku, odn. Samostalnu demokratsku stranku, ali i druge stranke. Stranački odnosi imali su odjeka u redovima istarske emigracije.

Protiv centralističkih krugova, poglavito protiv Svetozara Pribičevića, pisao je Vjekoslav Spinčić u zagrebačkoj *Slobodnoj tribuni* od 17. I. 1925. Naveo je da je Pribičević “zli duh naše države od prvih njezinih početaka”. Spinčić je svojim pisanjem optuživao i vođenje unutrašnje i vođenje vanjske politike Kraljevstva SHS. Ovaj članak imao je odjeka u zagrebačkim istarskim krugovima, pa je tako dan kasnije Laginju posjetio Rikard Katalinić Jeretov. Laginji je izjavio kako je “članak oštar i nepravedan”, a budući da ga Laginja tada još nije pročitao reagirao je “općenito i dosta blago, te kako je Jeretov nekako umiješao u to i Dr Ivu Zuccona”, tadašnjeg velikog župana zagrebačke oblasti, Laginja mu je rekao da mu je “čudno, kako oni zamjeraju svaki prigovor centralističkim krugovima, a opoziciji progovaraju sve”. Laginja je stekao dojam da je Jeretov došao k njemu “po dogovoru” sa Zucconom. Bez obzira na to kakav je dojam Laginja stekao, Ivo Zuccon kao pristalica Pribičevićeve Samostalne demokratske stranke i koji je 1924. i 1925. biran velikim županom zagrebačke oblasti, nije mogao odobravati ovakvo Spinčićevo pisanje.³⁹ Nakon sklopljenog rapalskog ugovora 1920. i rimskih ugovora 1924. odn. nakon definiranja granice s Italijom, unutar istarskih krugova, unutar redova istarskih emigranata, nastoji se preispitati nastalo stanje i objasniti razloge koji su doveli do gubitka Istre i ostalih jadranskih krajeva. Spinčićevo pisanje u *Slobodnoj tribuni* išlo je u tom smjeru.

II.

Na početku XX. st. i u vrijeme neposredno pred Prvi svjetski rat, u sklopu Hrvatsko-slovenske narodne stranke pojavile su se dvije idejno suprotstavljene struje, jedna je bila kršćansko-socijalna, a druga narod-

³⁸ Željko KLAJIĆ, “Neki postupci carinskih organa Kraljevine SHS s Kraljevinom Italijom prema stanovništvu u pograničnoj zoni”, Istra 3, Pula 1988., str. 71,80.

³⁹ Vjekoslav SPINČIĆ, “Došao u dobar čas”, Slobodna tribuna, Zagreb, 17. I. 1925.; Isti, Crtice iz hrvatske književne kulture Istre, n. dj. str. 130.-131.; LD, 1924. do 1928., bilježnica od 6. I. do 15. V. 1925., Bilježim, 21. I. 1925., bilješka ‘Spinčićeva teška kritika našeg vladajućeg režima’.

no-liberalna. Idejne razlike pojavit će se kod gimnazijalaca, sveučilištaraca, istarskih učitelja.⁴⁰

Razlike su se tako npr. izrazile i u svezi s konviktom u Pazinu, kasnije sjemeništem. Konvikt je u prvoj namjeni trebao biti dom za polaznike pazinske gimnazije.

Sa strane narodno-liberalne struje prigovaralo se kako odgoj mladeži u konviktu ne bi trebao biti povjeren salezijancima koji imaju svoje sjedište u Italiji. Matko Laginja je na redovitoj glavnoj skupštini -ačkog pripomoćnog društva u Pazinu, 23. IX. 1909. po pisanju *Narodne prosvjete* izjavio: "... Kad nas držite svojim vodama, slijedite nas, premda ne velim da i mi ne možemo pogriješiti. Većina je za konvikt i salezijance, narod to hoće i svećenici. ... I iz konvikta će izlaziti dobri i zli, a ovo mora biti iznimka, a ono pravilo. To je dobar odgoj. Salezijanci su prvi majstori i gospodarstvenom i uzgojnom vodstvu. Djeca su u školi preopterećena, a salezijanci daju mladeži dosta zgode za zabavu i odmor. Neka dakle oni dadu našoj mladeži zdravlje i odgoj, to je njihova dužnost i zadaća. Hoćemo da mladež bude bolja, a što se tiče narodnoga čuvstva mladeži, to im mora dati škola. Okrenite dakle batinu pa recite: Mi smo uvjereni, da crni hoće da mladež bude bolja, ali za narodni odgoj mladeži pitat ćemo za račun profesore. To je njihova dužnost. Time ne mislim reći, da oni te svoje dužnosti do sada nijesu činili, pače s te strane nema pogibelji. Gradit će se konvikt s Dr. Mahnićem, a njega se ne trebamo bojati. Ta on je nama u crkvi po cijeloj krčkoj biskupiji očuvao naš jezik. Oprostimo mu, što nas je kadkad udario batinom. Tomu čovjeku valja da se mi nice poklonimo i šaljemo mu srdačne pozdrave. 140.000 K, što ih je do svojih prešasnika primio za malu gimnaziju u malom Krku, hoće da upotrebi ovdje u Pazinu za konvikt. ... Kažu, da je vladin čovjek, a kad tamo nitko nema od nas srca u mnogom slučaju ustati protiv vlade kao on. Nema još kod nas u Istri načelne protivnosti, te razlike kod nas nijesu još razvite. Možda će i kod nas do toga naskoro doći; ali učimo se od drugih: budimo kršćani i obzirni jedan prema drugome ...".⁴¹

Viktor Car Emin piše da su se tada na skupštini 'liberalci' protivili biskupu Mahnićem i bili protiv toga da se odgoj mladeži povjeri talijanskim salezijancima.⁴²

⁴⁰ Tugomil UJČIĆ, Hod pokoljenja nad ponorom Pazinčice, Pazin 1969., str. 46.-47., 52.-54., 85.-86., 136.-147., 178.-185., 194.-197.; Mate DEMARIN, Hrvatsko školstvo u Istri, Zagreb 1978., str. 117.-120., 125.-136.; Mate BALOTA, Stara pazinska gimnazija, Istra kroz stoljeća, Pula-Rijeka 1984., str. 29.-98.; Božo MILANOVIĆ, Istra u dvadesetom stoljeću, Knj. 1, Pazin 1992., str. 30.-40.; Isti, Hrvatski narodni preporod u Istri, n. dj. str. 375.-378., 385.-395.

⁴¹ "Redovita glavna skupština -ačkog pripomoćnog društva u Pazinu", Narodna prosvjeta, Br. 9, Pazin, krajem rujna 1909., str. 248.-250.

⁴² Viktor CAR EMIN, "Matko Laginja, onaj, što ga ja u srcu nosim". Matko Laginja, O stogodišnjici rođenja oca Istre 1852.-1952., Rijeka 1952., str. 99.-100.

Suprotnosti narodno-liberalne i kršćansko-socijalne struje u Istri, nakon Prvog svjetskog rata, pogotovu u razdoblju fašističke Italije, također su se izražavale. Laginja je tada nastojao djelovati pomirljivo, preporučivao je voditeljima jedne i druge skupine slogu i sporazum, smatrajući da se jedino jedinstvenim istupima može voditi uspješna borba.⁴³

III.

Jedan od značajnih vidova Laginjine aktivnosti je i gospodarska djelatnost. Nacionalni pokret istarskih Hrvata i primorskih Slovenaca, uz društveno-političke ciljeve imao je za cilj i gospodarsko osamostaljenje. Bilo je to potrebno pogotovo u Istri gdje su hrvatski i slovenski seljaci bili ovisni o talijanskim veleposjednicima i talijanskim bankama. U skladu s tim voditelji nacionalnog pokreta pristupili su u početku organiziranju skromnih kreditnih zadruga, tzv. posujilnica, zatim i gospodarsko-potrošačkih zadruga. Vlada u Beču podupirala je zadružni pokret.

Laginja je već u *Istranu* od 1870. upozoravao na probleme istarskog seljaštva, opterećenog porezima:

“... U toj zemlji naš kmet njivu ore,
Snoplje vrši i grozdove masti;
U toj zemlji naš kmet davke plaća,
Jer poštuje Boga i cesara;
Al u Istri težka prokletinja:
U njoj jesu tuđinska gospoda
Pravdu kroje, naše ovce broje ...”⁴⁴

Neposredno nakon ulaska Laginje u Istarski sabor 1883., on počinje s borbom protiv tzv. ezonerskog ili rasteretnog duga (esonero del suolo = rasterećenje zemlje).

Ukidanjem feudalnih odnosa austrijska vlada je u razdoblju od 1848. većim brojem zakona odredila visinu i modalitete obeštećenja bivšim zemljišnim posjednicima. U biti, vrijednost feudalnog posjeda pretvorena je u kapital. Visina zemljišnog kapitala izračunavala se na bazi čiste prirodne rente. Odlučilo se da teret obeštećenja podjednako snosi država, pokrajina i bivši seljaci kmetovi, koji su postali sitni zemljišni posjednici. Tako bivši feudanci nisu izgubili svoja prava, nego su ona od njih otkupljena.

⁴³ Željko KLAJČ, “Matko Laginja između narodno-liberalne i kršćansko-socijalne struje u Istri, s osvrtom na položaj hrvatskog tiska /1918.-1928./”, Zbornik Društva za povijesnicu Klane 4, Klana 1998., str. 37-53.

⁴⁴ M. L. /Matko LAGINJA/, “Istranom”. Istran, narodni i poučni koledar za 1870., u Ljubljani, str. 4.

Teret isplate koji je pao na leđa istarskih seljaka trebao je biti izvršen do 1875., ali se to nije ostvarilo. Pokazalo se kako dug premašuje platežnu sposobnost seljačkog posjeda, koji su opterećivali i redovni porezi. Bio je 1851. ustanovljen poseban zemljišno-rasteretni fond za Istru, ali obveze do 1875. nisu izvršene, osobito zbog kamata od zaostatka. Uz to, seljački posjed nije se mogao osloboditi svog naturalnog gospodarstva te se kasnilo s uplatama, a obveze su se povećavale. Bit će određeni i naknadni rokovi plaćanja za pojedine istarske kotare.

Kada je Laginja u Saboru vodio rasprave o ezoneru, govorio je da se on ukine, i to je bio njegov maksimalni zahtjev, ali je u diskusijama predlagao i da ezoner preuzme pokrajina, a da bi joj dužnici otplaćivali samo neukamaćenu glavnicu. Konačno je 1894. odlukom Sabora u Poreču i bečke vlade, otpisan preostali dug dužnicima pa je tako dugogodišnja borba Laginje i ostalih hrvatskih predstavnika u Istarskom saboru oko ovog problema završena.⁴⁵

Gospodarskim problemima Laginja je stalno zaokupljen. Tako *Naša sloga* od 11. II. 1897. u vezi s kandidaturom Matka Laginje za Carevinsko vijeće u Beču ističe i ovaj vid njegove djelatnosti: "... 2. Pribaviti narodu načine i sredstva, kojimi bi si u nevolji pomogao: ... na laglji način odplaćivanja, da očisti od duga svoje kmeštine, da poboljša svoje zemlje, ter da se malo po malo oslobodi svačijega jarma. Za to smo ustanovili nekoje 'Posujilnice' i nećemo mirovati, dok barem svaka veća župa ili plovanija po Istri nebude imala svoju, pak da budu sve vezane u jedan savez ...

3. Ujediniti narod u društva gospodarska i prometna, da se složnimi silami postigne ono, što pojedinci nemogu postignuti. Obširan predlog o tomu znamo, da je vladi učinio baš Dr. Laginja, samo mi nekoji, jer on ne bubnja u sviet, dok stvar nije gotova ...

Mi sami nemožemo svega. Da se naš puk pridigne od zapuštenosti, u kojoj je stotine ljeta bio, treba mu obilate pomoći od vlade. Neima ga danas u Istri, koji bi očitije, razlošnije i većim osvjedočenjem predočio vladi naše potrebe, što je zastupnik Laginja.

Njegovom proučavanju, njegovom zagovoru, njegovom trudu i naporu imamo najviše zahvaliti, što je s naroda skinuto ono teško breme, što se je zvalo zemljo-razteretni dug ili ezoner, i da su istarske kmeštine očišćene od kakvih pet, šest milijuna duga, koj je u istinu bio malen, a u knjigah velik, duga, koj se je tjerao nesmiljeno, nerazložno, nepravedno.

⁴⁵ Zvane ČRNJA, "Uloga ezonera u zaoštavanju nacionalnog sukoba u Istri", Zbornik, Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri, Zagreb 1969., str. 337.-347.

... Isti talijanski puk u gradovih Istre, koj se bavi obrađivanjem zemlje, danas već priznaje, da je zastupnik Dr. Laginja prvi zagovornik istarskoga poljodjelca. Za to ga poštuje ako ga i neljubi ...”.⁴⁶

Seljački posjed u Istri ugrožavalo je i lihvarstvo. Ezonerski dug pogodovao je razvoju lihvarstva. Sitni seljački posjed u Istri, na kojem je bilo izraženo naturalno gospodarstvo, osjećao je potrebu za novcem, pa su se seljaci zaduživali.⁴⁷ Zadružne organizacije koje su se započele ustanovljavati na kraju XIX. st. imale su ponajprije svrhu pomoći seljačkom staležu kako se riješiti zaduženosti, kako iskorijeniti lihvarstvo.⁴⁸

Nekako u isto vrijeme s ukidanjem ezonerskog duga, vodstvo nacionalnog pokreta započelo je s ustanovljenjem zadružnih organizacija. Istarska posujilnica u Puli uspostavljena je 1891. g. i započela je svoje djelovanje u odvjetničkoj pisarni Matka Laginje, a njezina podružnica u Pazinu utemeljena je 1895. Laginja je bio dugogodišnji voditelj Istarske posujilnice u Puli, koja će biti najvećim hrvatskim novčanim zavodom u Istri. Posujilnica je djelovala u vidu ustanovljenja novih, po svom kapacitetu manjih kreditnih zadruga, pogotovo na istarskom selu. Za Pazinštinu svakako je značajno utemeljenje podružnice u Pazinu. Tada, na kraju XIX. st. i na početku XX. st., pojavit će se na području pazinskog kapetanata /sudski kotari Pazin i Labin/, niz kreditnih zadružnih organizacija. Na području pazinskog kapetanata, kao i na području ostalih dijelova Istre, utemeljuje se i zadruga specijaliziranog karaktera: nabavno-prodajne zadruge, gospodarska društva, ali i produktivno-prodajne zadruge.⁴⁹

Uspostavljanjem podružnice Istarske posujilnice, ali i drugih zadružnih organizacija na području pazinskog kapetanata, omogućit će se ekonomska neovisnost seljaka od talijanskih trgovaca i veleposjednika. To će svakako imati utjecaja na izražavanje vlastite volje kod državnih, pokrajinskih i općinskih izbora.⁵⁰

U Istri kreditne zadruge osim naziva ‘posujilnica’, najčešće nose naziv ‘društvo za štednju i zajmove’ te ‘seoska blagajna’. Slovenski pojam ‘posojilnica’ u Istri se uvriježio kao ‘posujilnica’. Na promicanju zadružni-

⁴⁶ Ispod teksta izbornog proglašenja navodi se potpisano Političko društvo ‘Edinost’ i Uredništvo ‘Naše sloge’.

⁴⁷ Z. ČRNJA, Uloga ezonera u zaoštavanju nacionalnog sukoba u Istri, n. dj. str. 342.

⁴⁸ Vjekoslav ZIDARIĆ, “Zadugarstvo u Istri i Matko Laginja”, Riječka revija 2, Rijeka 1952, str. 76.-78.

⁴⁹ Željko KLAJIĆ, “Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga i ostalih zadružnih organizacija u nekadašnjem pazinskom kapetanatu /kraj XIX. i početak XX. st./”, Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća, Hrvatska čitaonica u Pazinu, Zbornik radova, Pazin 1999., str. 217.-254.; Prva slavenska kreditna zadruga u Istri utemeljena je 1884. g. u Kopru. “Prva naša štedionica i posujilnica u Istri”, Naša sloga, Trst, 22. V. 1884.

⁵⁰ Iva BEUC, Istarske studije, Osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX i početkom XX stoljeća, Zagreb 1975., str. 252.-253.

štva u Istri potpomagali su Laginju i njegove suradnike osnivači zadrugarstva u slovenskim zemljama. Laginja je bio povezan s Janezom Kromkom, jednim od utemeljitelja zadružnog pokreta u Sloveniji. Zadružne istarske organizacije bit će učlanjene u slovenske zadružne saveze, a kada su Laginja i suradnici 1903. ustanovili 'Gospodarsku svezu za Istru' u Puli, istarske zadruge učlanjivat će se i u taj savez.⁵¹

Kreditne zadružne organizacije ne možemo promatrati samo u gospodarskom smislu, već su one potpomagale i razvoj kulturnih institucija.⁵² Tako je Beramsko društvo za štednju i zajmove na svojoj glavnoj godišnjoj skupštini 1900. prihvatilo prijedlog da se godišnje izdvoji najmanje 60 kruna za gradnju konvikta u Pazinu.⁵³

God. 1899. utemeljio je Matko Laginja na molbu talijanskih seljaka posujilnicu u Vodnjanu /Cassa rurale - Dignano/. Međutim, talijanska strana djelovala je protiv ove zadruge pa ona prestaje djelovati 1902.⁵⁴

Poslovanje istarskih zadruga u vremenu pred Prvi svjetski rat normalno je teklo osim oko 1908. kada je aneksijska kriza izazvala priličnu paniku među ulagačima. Konačna bilanca istarskih zadruga prije svjetskog rata bila je takva da je veći dio kreditnih zadruga bio aktivan, raspolagalo se štednim ulozima i rezervama, čija je svota tada nadmašila ukupan iznos odobrenih isplaćenih zajmova.⁵⁵

Iako je pred svjetski rat izgrađena čitava mreža kreditnih zadruga, gospodarska kriza se još uvijek osjećala. Pogotovo su najugroženiji bili sitni seljaci, sitni zemljišni posjednici, čije su se gospodarske teškoće pojačavale sušom i lošim godišnjim urodom.⁵⁶

Nakon dolaska Istre u sastav Italije nakon svjetskog rata, pitanje funkcioniranja odn. opstojanja hrvatskih zadružnih organizacija posebno je zanimalo Matka Laginju. Bio je svjestan svih dalekosežnosti koje bi proistekle iz propasti zadruga. Zato je pokušavao da se i vlasti u Kraljevstvu SHS angažiraju oko potpomaganja istarskog zadružništva. U svojim je

⁵¹ "Gospodarska Sveza za Istru", Naša sloga, Pula, 30. IV. 1903.; Ante RUBE(c)A, "Život i rad Matka Laginje". Matko Laginja, O stogodišnjici rođenja oca Istre 1852.-1952., n. dj. str. 50.; V. ZIDARIĆ, n. dj. str. 78.; F. BARBALIĆ, n. dj. str. 99., 107.

⁵² Josip PERCAN, "Materijalni i kulturološki značaj Laginjinih istarskih posujilnica", Prilozi o zavičaju 4, Pula 1986., str. 161.-174.

⁵³ Ž. KLAIĆ, Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga i ostalih zadružnih organizacija u nekadašnjem pazinskom kapetanatu /kraj XIX. i početak XX. st./, n. dj. str. 241.-242.

⁵⁴ F. BARBALIĆ, n. dj. str. 84., 96.

⁵⁵ Vjekoslav ZIDARIĆ, "Razvitak zadrugarstva u Istri i njegova uloga u narodnom preporodu", Zbornik, Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri, Zagreb 1969., str. 464.

⁵⁶ Ž. KLAIĆ, Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga i ostalih zadružnih organizacija u nekadašnjem pazinskom kapetanatu /kraj XIX. i početak XX. st./, n. dj. str. 242.-243.

zapisima prikazivao pred kojim se problemima nalazio on kao predsjednik 'Gospodarske sveze za Istru', kada su se zadruge našle odvojene od svojih zavoda, na prostoru Kraljevstva SHS, ali i u Austriji, i gdje su se nalazile pohranjene austrijske krune koje se nisu mogle promijeniti u talijanske lire.⁵⁷

Zadruge 'Gospodarske sveze' nakon svjetskog rata potpast će pod okrilje Zadrugnog saveza u Trstu, ulazeći tako u njegovo članstvo. Matko Laginja je iz Zagreba odn. Kraljevstva SHS vodio korespondenciju sa Savezom iz Trsta. Pogotovo je bio s njim u čestim kontaktima u vrijeme izmjene zadrugnih kruna, nakon sklopljenih rimskih ugovora početkom 1924. g. Tada su neke bivše članice 'Gospodarske sveze', odn. one zadruge koje su imale uloge kod 'Sveze' uspjele ostvariti promjenu određenih svota kruna u lire u odnosu 100% prema 60%.⁵⁸

Talijanske su vlasti svojim novim državljanima, kada su mijenjale krune u lire, to činile u dosta povoljnom odnosu s obzirom na stvarnu vrijednost ove valute nakon svjetskog rata. Položaj 'Gospodarske sveze za Istru' nakon rata bio je prilično nesiguran. Budući da nije priznata talijanskim zavodom, nije niti mogla djelovati na terenu u Istri. Laginja je mogao djelovati samo posredno održavajući vezu sa Zadrugnim savezom iz Trsta, u čije su članstvo ulazile nekadašnje članice 'Sveze'. Općenito uzevši, Laginja nije mogao mijenjati bivše austro-ugarske krune u povoljnom odnosu, i u tome je bio problem ove institucije.⁵⁹

Bez obzira na to što su 1924. talijanske fašističke vlasti vršile zamjenu austro-ugarskih kruna Tršćanskom i Goričkom zadrugnom savezom, to nikako ne znači da je problem egzistencije hrvatskih i slovenskih zadrugnih organizacija u nekadašnjoj Julijskoj krajini bio riješen. Fašističke su vlasti hrvatske i slovenske zadrugne organizacije smatrale osloncem očuvanja gospodarske samostalnosti, ali i osloncem nacionalnih te političkih težnja hrvatskog i slovenskog naroda. Zato im se onemogućava rad i želi ih se priključiti u krug fašističkih zadruga. Godine 1928., 1929., 1930. i 1931. su vrijeme definitivnog potčinjavanja ovih zadruga pod fašističke, a samo su se neke rijetke gospodarske organizacije očuvale zahvaljujući svojoj gospodarskoj snazi /npr. Tršćanska štedionica i posujilnica te Trgovačko-obrtna zadruga u Trstu/. Ukidanjem samostalnosti slavenskih zadrugnih organizacija htjela je fašistička vlast ostvariti što bržu asimilaciju Hrvata i Slovenaca.⁶⁰

⁵⁷ Željko KLAJČIĆ, "Novčane prilike Gospodarske sveze za Istru (1918.-1924.)", Vjesnik Istarskog arhiva, Sv. 4.-5., God. 4.-5., Pazin 1998., 92.-104.; Isti, Matko Laginja i istarska emigracija, n. dj. str. 141.-145.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Lavo ČERMELJ, Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama, Ljubljana 1965., str. 173.-174.; Lorena VANELLO, "Razmišljanja o istarskoj poljoprivrednoj stvarnosti u osvjet 30-ih godina", Radnički pokret Labinštine 1921.-1941. sa širim osvrtom na Istru, Labinski zbornik 2, Labin-Rijeka 1981., str. 236.-239.

Umjesto neke zaključne ocjene o ličnosti Matka Laginje.

Razmišljao sam koja bi izjava ili govor M. Laginje karakterizirali njegovu osobnost i njegov karakter. Mislim da bi ovdje mogao poslužiti dio njegova govora izrečenog na sjednici Sabora u Poreču 7. XII. 1885.

“... Gospodo! ja nemogu odobriti predloženoga proračuna iz dva razloga; jedno radi misli kršćanske, u kojoj sam rođen i odgojen, a drugo nemogu ga odobriti kako Istranin hrvatskoga jezika.

Kršćanstvo uči narode u svem držati pravu mjeru. Današnji liberalizam uči, da je napredak u tom, da čovjek oćuti ćim više potrebah.

Ali znamo, da je mnogo laglje naućiti se na užitke, nego li nabavljati što je potrebno.

Povrh toga zaboravlja se u naše vrieme na to, da je forint siromašnoga ćovjeka više vreden nego li forint bogatašev, jer onaj prvi ga mnogo mućnije zaslući.

... Povrh toga, dobroćinstva od javnih dohodakah neomjeruju se o pravu mjeru, jer se za neke razrede pućanstva raćuna, da nemogu živiti bez stanovite svote, a pri drugih se na to negleda.

Siromašnjim krajem i ljudem nije onoliko koristi od naših drćavnih i zemaljskih proraćunah, koliko bi moralo biti ...”.⁶¹

SUMMARY

A CONTRIBUTION TO THE BIOGRAPHY OF MATKO LAGINJA: ON THE OCCASION OF THE 150TH ANNIVERSARY OF HIS BIRTH.

This article examines the life of Matko Laginja. This lawyer, born in 1852, was one of the most important politicians in Istria. Laginja is known as the leader of the Croatian national movement in Istria. His activities in the Istrian Diet and the Imperial Council in Vienna, where he fought for the equality of Croatian national interests in Istria and the democratization of political life, stand out especially. In the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes he stood firmly behind the principle of federal reorganization of the state. Laginja kept a journal which is one of the most important sources for the study of his political and social activities in Istria during the period of Austrian administration.

⁶¹ J. PERCAN, *Obzori istarskog narodnjaštva*, n. dj. str. 192.-194.